

NENAD CAMBI

SARAJEVSKI MEDALJON „TRAČKOG KONJANIKA“

Akad. Nenad Cambi
Zoranićeva 4
HR – 21000 Split
E-mail: nenad.cambi@gmail.com

UDK: 904:726.82(497.6Sarajevo)“652”
<http://doi.org/10.21857/y54jof6epm>
Izvorni znanstveni rad

Medaljon s likom konjanika pronađen je u Sarajevu blizu nove Željezničke postaje 1947. godine. Reljef je objavio D. Sergejevski, a na njega se osvrnuo i B. Gabričević. Unatoč velikom trudu oba su pisca ostavili neke nedoumice, iako su bili naklonjeni pretpostavci da je spomenik votivnog karaktera i da prikazuje Tračkog konjanika. Spomenik je pravilnog kružnog oblika, a produžetak je služio kao usadnik u bazu. Na glavi konjanika je *pileus Panmonicus*. Spomenik je nadgrobnog karaktera i pripada veoma proširenom tipu u Noriku, i nešto manje u Panoniji. Konjanik je vojnik. Reljef ima samo dva plana. Izrađen je tako da je na površini ocrtan obris figure, a zatim je površina snižena na željenu razinu. Potom su se izrađivale pojedinosti ikonografskog motiva. Slične tehničke osobine reljefa pokazuje i mitrički reljef iz Konjica. I na ustima lava ispod mitričke gozbe zapaža se dvostruko ovičavanje, te identično bušenje oka brzorotirajućim svrdlom kao i na sarajevskom reljefu. To je također i karakteristika lokalne skulpture u zaleđu Dalmacije, te Bosni i Hercegovini, koje pripadaju istom kulturnom i geografskom području, ali iz znatno kasnijeg doba. Takve obrisne linije mogu se zapaziti na reljefima oltarne pregrade u Bilimišću kod Zenice, Dabravini, Bugojnu, i na fragmentima također oltarske pregrade iz Zmijavaca (Crkvina, ispod gradine Dikovača). Valja također upozoriti i na način kako su oblikovana usta lava (dvostruka obrubna linija i usna šupljina), poput scene Daniela u lavljoj jami. Smjelo bi se ustvrditi da je jasan kontinuitet klesarske tradicije kroz duže razdoblje, dakako uz neprekidni gubitak zanatske vještine.

Ključne riječi: Trački konjanik, nadgrobni medaljon, Sarajevo, Panonija, Dalmacija (*Key words: Thracian Rider, funerary medallion, Sarajevo, Pannonia, Dalmatia*)

Medaljon s likom konjanika pronađen je u Sarajevu (blizina nove Željezničke postaje) godine 1947., a objavio ga je D. Sergejevski.¹ O njemu je zapažen rad napisao i B. Gabričević,² a na nj se, doduše kratko, osvrnuo i V. Paškvalin, bez novih

¹ Sergejevski 1948, 172-174, T. III, 1.

² Gabričević 1954, 41-46, sl. 1; pretiskano u: Gabričević 2015, 541-548, sl. 1.

rezultata.³ Već činjenica što su spomenik brzo nakon otkrića uzeli u razmatranje istaknuti istraživači svjedoči da je taj spomenik iznimno važan, jer je nudio neke dvojbe i podstrek na diskusiju o religijskoj povijesti rimske Dalmacije, posebno duboke unutrašnjosti. Njihovi radovi bili su podstrek i ovom prilogu.

I Sergejevski i Gabričević ostavili su ipak, unatoč velikom trudu da iznađu objašnjenje oblika spomenika i karaktera prikaza, neke nedoumice. Oba su bili naklonjeni tomu da spomenik interpretiraju kao votivni, a prikaz kao Tračkog konjanika, jer će se, kako kaže prvi, „lakše naći usamljeni reljef neobičnog oblika negoli nadgrobni spomenik posve neobičnog oblika“.⁴ To bi značilo da je Sergejevski smatrao da nadgrobni reljefi imaju svoje ustaljene oblike i ikonografiju koji se rade u serijama, za razliku od votivnih koji su uvijek posebne narudžbe. Gabričević također drži da je teško naći bezpogovorno rješenje problema, ali odlučno upozorava da nije neobično ono što se Sergejevskom takvim činilo, ali da su ipak poznati i votivni, dakle kulturni, spomenici ovalnog oblika, poput ovoga. Pritom se poziva na mitričke reljefe, osobito one s trakom na kojoj su prikazani zodijački znakovi, pa bi takav oblik mogao biti pogodan i za Tračkog konjanika koji ima i dodirnih točaka s mitričkima.⁵ Oba istraživača, dakle, upozoravaju na problem interpretacije, ali su skloniji mišljenju da je riječ o Tračkom konjaniku, dakle o votivnom, tj kulturnom, a ne nadgrobnom spomeniku, i pomišljaju na izolirani trački etnički element u području oko mjesta nalaza. Gabričević je svojim poznavanjem mitričkih spomenika zapravo podupro tezu D. Sergejevskog. Kako su oba istraživača ostavila dvojbu, dobro je ponovo vratiti se na pitanje interpretacije reljefa i karaktera oblika te, k tome, pokušati odgovoriti i na pitanje datiranja, o čemu u navedenim radovima gotovo da nije bilo riječi.

Odmah upada u oči da je spomenik pravilnog kružnog oblika (sl. 1). Pri dnu ima produžetak poput drške, tako da slični na antičko ogledalo u kojem se zrcali reljef. Produžetak je očito služio kao usadnik u bazu, tako da bi spomenik mogao stajati uspravno i biti na pogled promatraču, što je bio vlasnikov cilj. Dimenzije spomenika od mekog vapnenca su: vis .1,11, šir. 0,83, deb. 0,33 m. Oval medaljona je oivičen s dvije ravne i glatke trake, a između traka je kontinuirani astragal. Unutar polja prikazan je konjanik u profilu kako se kreće nadesno. Konjanikova

³ Paškvalin, 2003 (Sarajevo i njegovo područje s osvrtom na kulturno-povijesno razdoblje ranog i kasnog doba Rimskog Carstva, 228 i 240, sl. SGM 39 d.). Paškvalin samo iskorištava pretpostavku Sergejevskog i Gabričevića da spomene malu skupinu Tračana u blizini Sarajeva.

⁴ Ovaj se Sergijevskijev izričaj dakako odnosi na Bosnu, jer on zna da su nadgrobni spomenici oblika medaljona karakteristični za panonsko područje. Međutim, i jedan i drugi istraživač kako u oblikovnom tako i ikonografskom pogledu ne raspravljaju o složenim odnosima majstora (radionice) i naručitelja, te o mogućim iznimkama o kojima se tek može naslućivati, a ne i pouzdano zaključivati.

⁵ Gabričević 1954, 544.

Sl. 1. Reljef s likom konjanika, Sarajevo (Zemaljski muzej Sarajevo) / Fig. 1. A relief with an image of a horseman, Sarajevo (the National Museum, Sarajevo).

glava je okrenuta pravo prema gledatelju. On je odjeven u dugu tuniku koja mu seže do koljena. Tunika je kratkih rukava, tako da su mu ruke gole. S jedne strane ruka je pred prsima a s druge *paludamentum* zakriva pogled tako da se ne može razaznati ima li konjanik oklop ili pak samo donju haljinu. Moguće je i jedno i drugo. Pouzdano se samo smije kazati da je tunika bila potpasana. Iza ramena se poput krila viori *paludamentum*. Na glavi je kapa koja ima kružni oblik (poput koluta sira). Rub kape na čelu je oštećen tako da izgleda kao da je nareckan, ali to su, kad se dobro pogleda, oštećenja kamene površine. Jasno je vidljivo da je rub kape na čelu imao dvostruko oivičenje poput uske urezane linije. Posrijedi je kapa koja se naziva *pileus Pannonicus*, krznena, kožna ili pustena vojnička kapa. Pojedinsti lica se ne vide jer su nestale oštećenjem površine reljefa, osim lijevog uha koje je neprimjereno veliko. Desnom rukom jahač drži uzde od kojih se vide, samo ondje gdje su se bolje očuvale, dvije trake od kojih je jedna bila u jednoj, a druga u drugoj ruci. Konjanik sjedi na sedlu pričvršćenom remenom, podvučenim ispod

repa, tako da ga bolje učvrsti, što je bilo osobito važno za ratnike.⁶ Površina tijela konja i konjanika je jako oljuštena. Najbolje je sačuvana glava konja s jasno naznačenim elipsastim okom, te grudi i prednja lijeva noga. Najviše je oštećena desna stražnja noga konja, ali je dobro očuvana lijeva prednja noga s kopitom.

Iako je naivne koncepcije i izvedbe, reljef ima jasne tragove umjetničkih i tehničkih postupaka koji su svojstveni kasnoj antici, i to posebno onih s područja unutrašnjosti Ilirika. Prije svega valja spomenuti dosta obilnu upotrebu brzoro-tirajućeg svrdla, koja se zapaža u rupicama na mjestima završetaka elemenata astragala, potom u oku (zjenica) konja, ali i kao obrubna linija očne duplje te na nozdrvama konja. Da su rupice izrađene svrdlom, svjedoči činjenica što su sve jednake i što su posve pravilne i duboke tako da stvaraju optički svijetlo-tamni ugođaj. Svrdlo je upotrijebljeno i na obrisnim linijama figura te pri oblikovanju nabora haljina, osobito lepršajućeg plašta. Linije se pojavljuju i na konjskoj grivi. Negdje su crte i rupice dublje a negdje pliće, kao što je to čest slučaj i kod drugih skulptura na kojima se svrdlo upotrebljava kao izražajno sredstvo. Oko usta konja jasno se vidi dvostruka obrubna crta te duboko izdubljena usna šupljina.

Dilema istraživača Sergejevskog i Gabričevića bila je, kako je prije navedeno, prikazuje li konjanik nekog umrlog, nažalost nama nepoznatog ratnika, ili pak božanstvo koje se naziva Trački konjanik. S obzirom na to da nadgrobni medaljoni nisu dosada bili poznati u Bosni, Sergejevski je taj primjerak naginjao radije pripisati Tračkom konjaniku. Međutim, u razmjerno obližnjim pokrajinama Noriku i Panoniji sepulkralni medaljoni su veoma prošireni. Ako je riječ o vojniku pripadniku neke konjaničke jedinice, tada doista nije nikakva zapreka da se spomenik odredi kao nadgrobni. Skupine nadgrobničkih spomenika nisu bile jednom za svagda zadani oblici s uvijek istim prikazima. Ti su spomenici, iako rađeni u serijama, ipak utjecali jedni na druge, a vojnici su mogli biti emotivno povezani s određenim tipom spomenika i naručiti ga u lokalnoj radionici ili ga čak donijeti u kraj u kojem su boravili, živjeli, postali veteranima i umrli.⁷ S druge strane, spomenuto Gabričevićevo povezivanje s mitričkim spomenicima ovalnog oblika u formalnom pogledu je ispravno, ali nije i odgovarajuće jer je sarajevski reljef posve drugačiji i zapravo tipološki različit od okruglih mitričkih reljefa, pa je us-

⁶ U navedenom članku iz 1948. (172, T. VII 1, 2) D. Sergejevski je u vezi s nadgrobničkih spomenicima iz Doboja i Zenice, koji su u tome smislu još jasniji nego sarajevski medaljon, donio izvršnu rekonstrukciju opreme sedla povezanog s tijelom konja.

⁷ Takav je slučaj s nadgrobničkih stelama vojnika VII. legije koja je bila stacionirana u Tiloriju, ali su neke njene jedinice u Bigeste radile iste oblike i repertoar koji je razvijen u glavnom taboru. Tončinić 2011, 91, br. 60 (Hardomiđe), 93, br. 63 (Hardomiđe); Paškvalin 2012., 62, br. 1, 64, br. 7, 64, br. 8. Isti je slučaj i sa stelama pomoćnih vojnih jedinica iz okolice Bigeste (Humac, Hardomiđe).

poredba lišena osnova.⁸ Naime, ovaj naš reljef mnogo je bliži noričko-panonskim primjercima, a nije dalek ni italjskim stelama s centralnim ovalnim medaljonom, te okruglim tračkim nadgrobnim spomenicima.

Konjanikova kapa prije spomenutog oblika je, međutim, pouzdana odrednica da se radi o privatnoj osobi, a ne o božanstvu. Taj tip kape su, naime, uvelike upotrebljavali vojnici u kasnoj antici. O tome svjedoče brojni prikazi na različitim vrstama spomenika. Osim toga, tu kapu preporučuje Flavije Vegecije Renat u svojem znamenitom djelu *Epitoma rei militaris* I, 20.⁹ Takva kapa se nosi u taboru ili na maršu, da vojniku glava ne bi bila opterećena nepotrebnom težinom kacige. Kapa je imala identičan oblik kao i ona na glavi sarajevskog konjanika. Bila je od pusta, kože ili krzna, iako Vegecije kao materijal spominje samo krzno, ali vrsta materijala je ovisila očito o godišnjem dobu, odnosno vremenu. Bilo je svakako na volju vojnicima kakav će materijal izabrati. Njezina prednost je u miru bitna i zato je bila razmjerno dugo u upotrebi (3.-5. st.). Posebno je bila omiljena u tetrarhijsko i konstantinsko doba. Poznata je porfirna skupina iz Venecije koja prikazuje četvoricu tetrarha s identičnim kapama koje su, sudeći po rupama na prednjem dijelu, imale pričvršćen i neki ukras (T. I, sl. 1).¹⁰ Kako je izgledao taj ukras, nema potvrda na očuvanim spomenicima. Ista kapa, ali bez čeonog ukrasa, nalazi se i na fragmentu porfirne carske (tetrarhijske) skupine iz Tekije (Srbija) u privatnoj kolekciji u Beogradu.¹¹ Venecijanska skupina očito naglašava suvladarsku slogu (*concordia*) i vojničko bratstvo (*fraternitas*) tetrarha u miru i ratu. Ponekad se u literaturi ova kapa naziva specifičnom tetrarhijskom kapom.¹² Upotrebu takve kape jasno pokazuje reljef izlaska vojske iz Mediolana na Konstantinovom slavoluku u Rimu (T. I, sl. 2).¹³ Međutim, brojnost upotrebe na osobama i izvan carskog kruga, ali i iz doba poslije tetrarhije, pokazuje da je kapa imala široku primjenu i dugu vremensku upotrebu. Time je jasno da termin određen razdobljem četvorice vladara nije točan. Na novcima se kapa ne javlja, jer se carevi na aversima uvijek

⁸ To se odnosi samo na omanji okrugli reljef Mitrine tauroktonije uokvirene zodijačkom trakom (Gabričević 2015, 542, bilj. 4. Fotografija je objavljena u *BD XXXII*, 52, T. VII, 1). Drugih okruglih mitričkih reljefa nema, osim što sam prikaz tauroktonije može biti i u ovalu.

⁹ Vegecije navodi: „*usque ad presentem aetatem consuetudo permansit ut omnes milites pilleis, quos pannonicos vocabant, ex pellibus uterentur; quod propterea servabantur ne gravis galea videretur in proelio homini, qui gestabant aliquid semper in capite.*“ U prijevodu: „Sve do današnjeg doba preostao je običaj da svi vojnici upotrebljavaju krznene kape koje se nazivaju panonskima; tako da se u ratu kaciga ne čini teškom čovjeku koji uvijek nešto nosi na glavi“. Ovaj Vegecijev navod je samo donekle točan i logičan, jer glavni razlog je da se teška kaciga skida kad nije potrebn a, a da na glavi bude kapa, zbog sunca ili hladnoće.

¹⁰ L'Orange 1984, 6-10, 103, T. 4, 6.

¹¹ Bergmann 1977, 165, T. 51, 1, 2.

¹² Taj izraz koristi L'Orange 1933, 17, bilj. 4; L'Orange 1984, 10.

¹³ Usp. Kleiner 1992, 447, sl. 408.

prikazuju sa svojim carskim insignijama, što ova kapa ipak nije bila. *Pileus Pannonicus* je zapravo samo pokazatelj da je riječ o vojniku, a i sam car je bio vojnik i u borbi nosio kacigu, a na maršu i u taboru kapu. I na kasnoantičkim sarkofazima pojavljuju se vojnici koji nose spomenuti tip pilea.¹⁴ Na drugim carskim portretima tetrarhijskog doba javljaju se prave carske insignije (lovorov¹⁵ ili hrastov vijenac¹⁶), odnosno kruna sa solarnim zrakama.¹⁷

Prema tomu, temeljna dilema koja je mučila Sergejevskog i Gabričevića razriješena je karakterom kape. Motiv konjanika u obliku u kakvom se pojavljuje i Trački konjanik pomalo je neuobičajen, ali ne i zbunjujući, jer potonji lik nikad ne nosi *pileus Pannonicus* nego najčešće orijentalnu (tzv. frigijsku) zašiljenu kapu.¹⁸ Konjaničko božanstvo je prikazano tako da u desnoj ruci drži kratko koplje, odozgo naciljano na vepra na tlu. Uz konjanika se nalaze psi koji gone divljač. Ako pak nema koplje, ruka mu je podignuta uvis kao da oslovljava. Svojom lijevom rukom najčešće drži uzde, štit ili liru. Na reljefima se ispred konja nalazi drvo obavijeno zmijom ili pak zmija koju prednjom nogom gazi konj. Klasična ikonografska slika Tračkog konjanika je u osnovi generički prikaz lova. Na takvim kulturnim reljefima nalazi se još posuđe s vodom, a rijetko i žena. Na jednom spomeniku prikazana je i herma. Spomenici Tračkog konjanika sadrže znatno više dodataka i atributa koji uglavnom potječu iz lovnog ambijenta, dok je u ovom slučaju reducirani prizor vojničkog, a ne lovnog karaktera kakav se često javlja na vojničkim sepulkralnim spomenicima, kao na primjer na jednom fragmentu stele iz Narone na kojoj konjanik (s rimskom kacigom) juri barbarku raspletene kose **T. I, sl. 3**),¹⁹ ili na fragmentu stele iz Arheološkog muzeja u Zadru (neobjavljena) na kojoj konjanik napada barbara koji pred njim kleči i moli da ga poštedi. Barbar podsjeća na Silena s ćelavom glavom i šiljatim ušima (nosi hlače, a gornji dio tijela je nag). I scene iskazivanja carskog dostojanstva izražavaju se ovakvim ikonografskim položajem. Takvi su i kipovi drugih dostojanstvenika koji su mogli priuštiti takav javni kip.²⁰ Jedan od takvih najreprezentativnijih primjeraka je konjanički kip Marka Aurelija na Kapitoliju u Rimu, koji je zapravo scena njegova oslovljavanja i osokoljavanja vojnika.²¹ Isti stav pokazuje i mali reljef iz Arheološkog muzeja u Splitu,

¹⁴ Bovini, Brandenburg 1967, br. 43, T. 4, 14, 15 i druge; Koch 2000, sl. 34, 36, 46, 62.

¹⁵ Lovorov vijenac je na glavama careva tetrarhijske skupine iz Vatikanske biblioteke, L'Orange 1984, 6-10, 99, T. 5, 7.

¹⁶ Usp. na primjer portret iz Leidena, L'Orange 1984, 17-18, T. 12 a, b.

¹⁷ Bergmann 1998, 267-279, T. 52, 4, T. 53, 6, 7, T. 54, 2, T. 55, 4, 7.

¹⁸ Marić 1933, 22-23; Kazarow 1938; LIMC VII, 1, 1992, 1018-1081, T. 673-1081, s. v. *Heros Equitans*; Dimitrova 2002, sl. 1-8.

¹⁹ Patsch 1907, 92, sl. 52; Cambi 1980, 134-135, sl. 5.

²⁰ O tome usp. Bergemann 1990; Lahusen 2010, 33-37.

²¹ Lahusen 2010, 32, sl. 1.10.

s oštećenom carskom glavom na koju pobjednički vijenac postavlja Viktorija (T. II, sl. 1).²² Prikaze na nadgrobnim spomenicima moguće je da su inspirirale i konjaničke parade koje su se održavale u Rimu svake godine 15. srpnja, a koje su se nazivale *Transvectio equitum*.²³ I u Bosni ima veoma mnogo konjaničkih prikaza na raznim nadgrobnim spomenicima, što je ikonografiju nastupajućeg konjanika približilo vojnicima i načinilo da se ona udomaći kao sepulkralni motiv, te pojavi i na ovom medaljonu koji je zaista sličio na votivni spomenik Tračkog konjanika.²⁴

Veoma bitni element za nadgrobnu interpretaciju sarajevskog spomenika je dugi nasad za uglavljivanje u bazu koji se javlja gotovo na svim nadgrobnim medaljonima, a nikad ni na jednom votivnom (kultnom) spomeniku, kojima je izlaganje javnosti posve drugačijeg karaktera. Još jedna važna pojedinost koja upozorava da sarajevski spomenik treba pripisati nadgrobnoj skupini su njegove dimenzije. Ovaj spomenik je daleko veći, čak i kad ne uzmemo u obzir bazu koja je medaljon podizala do očiju gledatelja. Naime, svi votivni spomenici Tračkog konjanika su omanji, često mramorni reljefi koji su stajali u javnim svetištima ili privatnim kulturnim ambijentima.

U svakom slučaju riječ je o slobodno stojećem medaljonu (*Freistehende Porträtmédailles*) kojemu su ishodište i područje najveće proširenosti provincije Norik i Panonije.²⁵ Za sada, Sarajevo je najjužnije mjesto nalaza takvog tipa spomenika. Za razliku od gore spomenutih medaljona, ovaj sarajevski nema mali „lažni“ zabat koji poput strehe stoji nad tjemenom kruga (ponekad ima i akroterije u obliku životinja) i kao okvir ima astragal, dok ovi drugi ili imaju vijenac ili su posve glatki. Razlika je i ikonografskog karaktera. Naime, norički i panonski medaljoni imaju isključivo portrete unutar predviđenog polja, najčešće bračnog para, ali javlja se i samo jedan pokojnik ili pak više članova obitelji. Na sarajevskom je prikaz konjanika. No kako su slobodno stojeće medaljone često upotrebljavali vojnici, nije neobično da je ovdje mjesto našao motiv koji također pripada repertoaru vojničkih nadgrobnih spomenika. Vrijeme upotrebe ovih medaljona je druga polovica 1. st. (od flavijevskog doba približno do tetrarhijskog doba), što se može prilično precizno utvrditi na temelju izvrsnih portreta i frizura žena i muškaraca, osobito s područja Norika.²⁶ Medaljon očito derivira od *imagines clipeatae* jer su one bile

²² Cambi 2005, 143-144, sl. 214.

²³ *PWRE VIII A*, 128, s. v. *pedisequus*. Usp. i Heilmeyer 1995, 20-21, T. 1-4, T. 7-9.

²⁴ To su sljedeći primjerci: Paškvalin 2012, na stelama: sl. 28 (Humac), 110 (Skelani kod Srebrenice), 111 (Greben, Višegrad), 112 (Osatica / Srebrenica), na arama: sl. 41 (Velika Gostilja kod Višegrada), 42 a, b (Bosanska Crvica kod Srebrenice), 43 (Voljevica kod Srebrenice). Ima ih uz istočni rub rimske provincije Dalmacije, usp. Zotović 2013, 532, sl. 8, 534, sl. 9.

²⁵ Najvažniji radovi: Schober 1923; Piccottini 1972; Boppert 1997, 53-65; Kremer 2001, 344-347; Pochmarski 2011.

²⁶ O dataciji usp. Pochmarski 2011, 22-26.

prikladan okvir za nadgrobni spomenik. Glava, naime, traži odgovarajuću pozadinu koja ističe reljef. *Imago clipeata* je utjecala na stele i druge tipove nadgrobnih spomenika kad su potonji u svoj repertoar uvodili portrete.²⁷ I u Italiji postoje slobodno stojeći medaljoni s portretima koji su služili kao centralni akroterij.²⁸ S obzirom na fragmentarnost dosada poznatih spomenika, potonji izgledaju kao samostalni medaljoni. Na arhitektonsko podrijetlo utjecaja noričko-panonskih medaljona nedvojbeno upućuju ostaci zabata ili strehe, jer su jasni preostatci graditeljskog karaktera.²⁹ To je svojevrsna redukcija izvornog oblika, specifična za maloprije navedenu regiju. Takav element ne postoji na akroterijalnim klipejima stela u Italiji i drugdje.³⁰ Slično okruglo oblikovane, ali mnogo jednostavnije stele pojavljuju se u Trakiji. I ovdje je najčešći motiv portret jednog ili više pokojnika unutar ovalnog zrcala.³¹ Južnije u Grčkoj čini se da takvih medaljona nema.³² To bi bila indicija da se okrugli medaljon iz Grčke nije proširio na Trakiju. Logična bi pretpostavka bila da je ovaj tip medaljona svoj genetski kod proistekao od *imagines clipeatae*, preko italskih akroterijalnih stela do samostojećih medaljona iz Norika i Panonije. Iz potonjih regija ove su pronašle put do Trakije. Ilirik je slučajna putna međupostaja, zasvjedočena dosada samo sarajevskim medaljonom.

Konjanik nikako nije nepoznata figura na nadgrobnim spomenicima. Na stelama se konjanik javlja u Italiji.³³ U Panoniji takvih prikaza konjanika ima veoma malo,³⁴ ali čitava serija njih potječe iz Trakije. Doduše njih nema na slobodno stojećim medaljonima, ali zato su bezbrojni na stelama i sličnim drugim nadgrobnim spomenicima,³⁵ no takva ikonografija nije isključivo vlasništvo jedne vrste nadgrobnih spomenika. Ona je iskoristiva i za druge, kad takvu zahtijeva komitent. U Trakiji one variraju od motiva konjanika u sporom kasu, konjanika koji juri, konjanika pokraj stabla, konjanika pokraj žrtvenika i svećenika, konjanika u lovu s psima, konjanika koji gađa kopljem vepra, konjanika sa psom, veprom, stablom oko kojega se ovija zmija i žrtvenikom, itd. Očito je da je slična shema bila veoma

²⁷ Scarpellini 1987, 37-42, T. 1-8.

²⁸ Scarpellini 1987, 119-160, T. 10-39.

²⁹ Pochmarski 2011, T. 1, 1, 2; T. 3, 1; T. 4, 2; T. 5, 1, 2.

³⁰ Usp. table u Scarpellini 1987.

³¹ Usp. Slawisch 2007, T. 44, 16, 18; Milčeva, Bonias 2013, 751, sl. 2 a-b.

³² Usp. Von Mook 1998.

³³ Scarpellini 1987, 155, br. 37, sl. 89, 94 (Salò), 156-157 Rim, sl. 90 (*equus singularis*), podrijetlom iz Panonije, 157-158 Rim (također *equus singularis*), podrijetlom iz Dacije.

³⁴ Ipak jedan je veoma važan. Riječ je o slobodnostojećem medaljonu iz Čalme kod Sirmija. Usp. Davidović 2013, 560 (tip 2 B), sl. na str. 567. Ovaj medaljon ima oko okvira pojednostavljenu jonsku kimu, ali na sarkofagu s medaljonima u kojima su portreti javlja se astragal poput onoga na sarajevskom primjerku, usp. Davidović 2013, 569, sl. na str. 568.

³⁵ Slawisch 2007, T. 1, M 3; T. 2, AUm 1, T. 2, A 2 itd.

slična na svim tim spomenutim spomenicima, ali i s brojnim razradama. U tračkim primjerima očita je srodnost nadgrobnih i kulturnih spomenika. Stoga, smjelo bi se zaključiti da je oblik sarajevskog medaljona prije svega utjecaj noričko-panonskog područja, a ikonografija opće vojnička, proširena u čitavom Rimskom carstvu, među inim i u iliričkom okružju (bez obzira je li se tu nalazilo izvorno mjesto nastanka ikonografije) kojemu, naravno, pripada i sarajevska regija.

Već je navedeno da je na sarajevskom medaljonu konjanikova kapa *pileus Pannonicus* i da je to osobno pokrivalo glave vojnika, a ne statusni znak. Upravo na nadgrobnim i votivnim spomenicima pojavljuje se takva kapa, ali uvijek u vojničkom kontekstu. Takva je na primjer stela centuriona Flavija Augustala iz Akvileje, a pojava konja s kalonom do njega pokazuje da je pokojnik bio konjanik.³⁶ Na steli uzidanoj u južnom zidu crkve Sv. Duha u Splitu prikazan je otac između manjih likova dvojice sinova (T. II, sl. 2). Otac nedvojbeno nosi ovakvu kapu koja je sačuvala svoj oblik, iako je upravo očeva glava bila znatno priklesana, po svoj prilici u srednjem vijeku.³⁷ Na dvije poznate herme koje su flankirale most na rukavcu delte Jadra, gdje je počinjao Dioklecijanov, istočni dio Salone (T. II, sl. 3, 4), jedna glava s mješovitim bikovsko-ljudskim glavama je gologlava, a druga ljudska s paludamentumom i ovalnom, biserjem optočenom fibulom, nosi *pileus Pannonicus*.³⁸ Ove dvije herme (valjda ih je izvorno bilo četiri) spadaju u tetrarhijsku carsku propagandu, pa su dodatni pokazatelj popularnosti takvog pokrivala glave u tetrarhijsko doba. Moguće da je ova kapa, kako bi pokazala carski status biste, imala i rese. Konačno, iz Dalmacije je i omanji votivni spomenik iz Koprna kod Šibenika u šibenskom gradskom muzeju (T. III, sl. 1). Riječ je o votivnom spomeniku Epone ili neke srodne provincijalne božice koja se štovala u Dalmaciji u kasnoj antici.³⁹ Uz božicu koja sjedi na tronu pojavljuje se dedikand s paludamentumom, križolikom fibulom te panonskom kapom od krzna (jasno je naznačeno kovrčavo krzno).⁴⁰ Dedikand je očito vojnik, što uz kapu potvrđuju plašt i križolika fibula. Ovaj reljef iz šibenskog zaleđa je još jedna potvrda popularnosti takve kape u Iliriku. Prema tomu vojnička kapa (*pileus Pannonicus*) je nepobitni dokaz da se ne radi o Tračkom konjaniku nego o nadgrobnom spomeniku konjanika koji je prikazan u neborbenom ruhu, popularnom u to doba. Da površina sarajevskog reljefa nije toliko izjedena od svih mogućih agensa, vjerojatno bi mu se na desnom ramenu vidjela

³⁶ Rebecchi 1976, 66; Franzoni 1987, 37, br. 21, T. VIII.

³⁷ Cambi 1987, 12 sa sl.

³⁸ Cambi 2000, 82, br. 128, T. 174 i 82 br. 132, T. 175.

³⁹ Prof. Y. Le Bohec mi je u jednom pismu iznio mišljenje da reljef nije karakterističan za Eponu, pa bi to moralo biti neko drugo žensko božanstvo. Reljef je objavio Ratković 1959, 133-139, sl. 1; Cambi 2002, sl. 1.

⁴⁰ Cambi 2002, sl. 1.

i križolika (T) fibula. Prema svemu gore iznesenom, očito je da je nadgrobnik iz tetrahijskog ili ranokonstantinskog doba, ali svakako još poganski.

Valjalo bi se osvrnuti i na neke tehničke pojedinosti izrade sarajevske skulpture. Sarajevski reljef nema planova, nego je na površini ocrtan obris figure, a zatim je površina sa strana snižavana na željenu razinu. Potom su se izrađivale pojedinosti ikonografskog motiva. Plošnost prikaza, te jednostavnost i naivnost odlika su ovog spomenika. Rubovi su reljefa ipak malo zaobljavani. Slične tehničke osobine reljefa pokazuje i slično datiran mitrički reljef iz Konjica. I na ustima lava ispod mitričke gozbe zapaža se dvostruko oivičavanje, a identično bušenje oka kao i na sarajevskom reljefu provedeno je brzorotirajućim svrdlom. To su sitne, pravilne, ali duboke rupice.⁴¹ To je također i karakteristika popularne skulpture u Dalmaciji (zaleđe) te Bosni i Hercegovini, koje pripadaju istom kulturnom i geografskom području u kasnoj antici. Takve obrisne linije mogu se zapaziti na primjer na reljefima oltarne pregrade u Bilimišću kod Zenice (T. III. sl. 2),⁴² Dabravini,⁴³ Bugojnu⁴⁴ i na fragmentima također oltarske pregrade iz Zmijavaca (Crkvina, ispod gradine Dikovača).⁴⁵ Valja također upozoriti i na način kako su oblikovana usta lava (dvostruka obrubna linija i usna šupljina) na pluteju sa scenom Daniela u lavljoj jami, te zvijeri na drugom pluteju iz Zmijavaca.⁴⁶ Plitki reljefi, visoka pozadina i naivni crtež, uz neke klasične elemente poput astragala (Dabravina), također povezuju ove razmjerno brojne reljefe s oblikovnim postupkom tzv. Tračkog konjanika iz Sarajeva. Tako bi se smjelo ustvrditi da postoji kontinuitet klesarske tradicije, dakako uz neprekidni gubitak zanatske vještine. Ikonografski se obrasci mijenjaju, a mnogo sporije i postupnije tehnika izrade. Ogrubljanja figura i druge karakteristike donosi antika na svom izmaku. Sve ono što je folklorna umjetnost započela još u davnom prehistorijskom razdoblju doživljavalo je nastavak u rimsko doba i nastavljalo se u kasnoj antici na istim likovnim premisama koje je tražio meki, lako obradivi kamen, i što je likovna vizija folklornog nastanka kreirala i predavala pokoljenjima.

⁴¹ Patsch 1897, 629-656. Usp. i Merkelbach 1984, 381, T. 148.

⁴² Istraživao je Č. Truhelka: Truhelka 1892; Truhelka 1914; Truhelka 1931. On je baziliku i nalaze pripisao kasnoj antici. Jednako tako i Đ. Basler: Basler 1993, i na više drugih mjesta. Naprotiv, I. Nikolajević-Stojković pripisala ih je kasnom srednjem vijeku (Nikolajević-Stojković 1958; Nikolajević-Stojković 1964; Nikolajević 1969a; Nikolajević 1969b), dok je J. Maksimović uz ranosrednjovjekovnu dataciju dodala i atribut „srpski“, što ovdje ne bih komentirao (Maksimović 1971). Iz naslova se vidi da je T. Milošević takvu skulpturu pripisao kasnoj antici ili ranom srednjem vijeku (Milošević 2003, sl. 1). O tome vidi Cambi 2006.

⁴³ Sergejevski 1957, 585-588, sl. 1-4; Basler 1993, 52, sl. 44.

⁴⁴ Paškvalin 1991, 209-219, sl. 2.

⁴⁵ Cambi, Gamulin, Tonković 1999, 95, br. 30, sl. na str. 96-97.

⁴⁶ Cambi, Gamulin, Tonković 1999, sl. na str. 102.

LITERATURA / LITERATURE

- Basler 1993   Đ. Basler, *Spätantike und frühchristliche Architektur in Bosnien und der Herzegowina* (ur. R. Pillinger, A. Pülz, H. Vettters), Schriften der Balkan-Kommission, antiquarische Abteilung, Band 19, Wien.
- Bergmann 1977   R. Bergmann, *Studien zum römischen Porträt des 3. Jahrhundert n. Chr.*, Bonn.
- Bergmann 1998   R. Bergmann, *Die Strahlen der Herrscher. Theomorphes Herrschebild und politische Symbolik im Hellenismus und in der römischen Kaiserzeit*, Mainz.
- Bergemann 1990   J. Bergemann, *Römische Reiterstatuen*, Mainz.
- Boppert 1997   W. Boppert, Ein freistehendes Rundmedaillon aus Worms, u: *Akten des IV. internationalen Kolloquiums über Probleme des provinziäl-römischen Kunstschaffens, Celje, 8.-12. Mai 1995.* (ur. B. Djurić, I. Lazar), *Situla* 36, 53-65.
- Bovini, Brandenburg 1967   G. Bovini, H. Brandenburg, *Repertorium der christlich-antiken Sarkophage I (Rom und Ostia)*, Wiesbaden.
- Cambi 1980   N. Cambi, Antička Narona – urbanistička topografija i kulturni profil grada, u: *Dolina rijeke Neretve od prethistorije do ranog srednjeg vijeka. Znanstveni skup, Metković 4.-7. X. 1977.*, *IzdHAD* 5, Split, 127-155.
- Cambi 1987   N. Cambi, Studije o antičkim spomenicima u zgradama Splita i okolici (II). Reljef u južnom zidu crkve Sv. Duha, *Kulturna baština* 17, 7-18.
- Cambi 2000   N. Cambi, *Imago animi. Antički portret u Hrvatskoj*, Split.
- Cambi 2002   N. Cambi, Bilješke uz reljef Epone iz Koprna, *VAMZ*, 3. ser. XXXV, 205-214.
- Cambi 2005   N. Cambi, *Kiparstvo rimske Dalmacije*, Split.
- Cambi 2006   N. Cambi, Prilog ikonografiji oltarne pregrade sjeverne bazilike u Zenici (Bilimišće), *Hrvatska misao. Časopis za umjetnost i znanost* 39-40/28, Matica hrvatska Sarajevo, Sarajevo (*Radovi znanstvenog skupa održanog 26. svibnja 2006. u Sarajevu u čast dr. Ivi Bojanovskom arheologu i konzervatoru u prigodi 90. obljetnice rođenja*), 22-39.
- Cambi, Gamulin, Tonković 1999   N. Cambi, A. Gamulin, S. Tonković, *Starokršćanska bazilika u Zmijavcima*, Split, Zmijavci.
- Cambi, Koch 2013   N. Cambi, G. Koch (ur.), *Sepulkralna skulptura zapadnog Ilirika i susjednih oblasti u doba Rimskog Carstva. Zbornik radova međunarodnog simpozija održanog od 27. do 30. rujna 2009. u Splitu*, Književni krug Split, Split.
- Davidović 2013   J. Davidović, Portraits on Funerary Monuments from Pannonia, u: Cambi, Koch 2013, 557-572.
- Dimitrova 2002   N. Dimitrova, Inscriptions and Iconography in the Monuments of the Thracian Rider, *Hesperia* 71, 209-229.

- Franzoni 1987 C. Franzoni, *Habitus atque habitudo militis. Monumenti funerari di militari nella Cisalpina Romana*, Roma.
- Gabričević 1954 B. Gabričević, Sarajevski medaljon s prikazom Tračkog konjanika, *GZM*, n. s. IX, 41-46.
- Gabričević 2015 B. Gabričević, *Izbor iz djela*, Split (ur. N. Cambi).
- Heilmeyer 1995 W.-D. Heilmeyer, *Das Reiterrelief Giustiniani in Berlin*, Mainz.
- Kazarov 1938 G. Kazarow, *Die Denkmäler der thrakischen Reitergottes in Bulgarien, Dissertationes Pannonicae*, Ser. II, 14, Budapest.
- Kleiner 1992 D. E. E. Kleiner, *Roman Sculpture*, Yale University Press.
- Koch 2000 G. Koch, *Frühchristliche Sarkophage, Handbuch der Archäologie*, München.
- Kremer 2001 G. Kremer, *Antike Grabbauten in Noricum*, Wien.
- Lahusen 2010 G. Lahusen, *Römische Bildnisse. Auftraggeber, Funktionen, Standorte*, Mainz.
- Maksimović 1971 J. Maksimović, *Srpska srednjovekovna skulptura*, Novi Sad.
- Marić 1933 R. Marić *Antički kutovi u našoj zemlji*, Beograd.
- Merkelbach 1984 R. Merkelbach, *Mithras*, Hain.
- Milčeva, Bonias 2013 R. Milčeva, Z. Bonias, Zu einigen Grabmonumenten mit Porträts aus dem Gebiet des mittleren Strymontals, u: Cambi, Koch 2013, 747-762.
- Milošević 2003 T. Milošević, *Scultura ornamentale del VII e VIII secolo nei Balcani occidentali*, *HAM* 9, 357-382.
- Nikolajević-Stojković 1958 I. Nikolajević-Stojković, *Skulptura srednjevekovnih crkava Bosne i Hercegovine, Zbornik radova Vizantološkog instituta V*, Beograd, 111-123.
- Nikolajević-Stojković 1964 I. Nikolajević-Stojković, *La sculpture ornamentale au XIIe siècle en Bosnie et en Herzégovine, Zbornik radova Vizantološkog instituta VIII, 2*, Beograd, 295-309.
- Nikolajević 1969a I. Nikolajević, *Reljefi iz Bilimišća, Zenica*, u: *Zbornik Svetožara Radojčića / Mélanges Svetožar Radojčić* (ur. V. J. Đurić), Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Odeljenje za istoriju umetnosti Beograd, 245-252.
- Nikolajević 1969b I. Nikolajević, *Figurativni reljefi iz Dikovače i Zenice, VAHD LXIII-LXIV (1961.-1962.)*, 181-191.
- L'Orange 1933 H. P. L'Orange, *Studien zur Geschichte des spätantiken Porträts*, Oslo.
- L'Orange 1984 H. P. L'Orange, *Das spätantike Herrscherbild von Diokletian bis zu den Konstantin-Söhnen 284-361 n. Chr., Römische Herrscherbild III*, Berlin.
- Paškvalin 1991 V. Paškvalin, *Ulomak pluteja iz starokršćanske bazilike u Bugojnu*, u: *Zbornik radova posvećenih akademiku Alojzu Bencu* (ur. B. Čović,

- A. Benac), Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, posebna izdanja, knj. XCV, 27, Sarajevo, 209-219.
- Paškvalin 2003 V. Paškvalin, *Kršćanstvo kasne antike u zaleđu Salone i Narone. Arheološka istraživanja kasnoantičkog kršćanstva u Bosni i Hercegovini*, Vrhbosanska katolička teologija, Sarajevo.
- Paškvalin 2012 V. Paškvalin, *Antički sepulkralni spomenici s područja Bosne i Hercegovine*, Sarajevo.
- Patsch 1897 K. Patsch, Mithraeum u Konjicu, *GZM IX /4*), 629-656.
- Patsch 1907 C. Patsch, *Zur Geschichte und Topographie von Narona*, Wien.
- Piccottini 1972 G. Piccottini, Die Rundmedaillons und Nischenporträts des Stadtgebietes von Virunum, *CSIR*, Band II, Fasz. 2, Wien.
- Pochmarski 2011 E. Pochmarski, Die Porträtmedaillons und Porträtischen des Stadtgebietes von Flavia Solva, *CSIR*, Band IV, Fasz. 2, Wien.
- Ratković 1959 A. Ratković, Reljef Epone iz Koprna u Dalmaciji, *Diadora I*, 133-139.
- Rebecchi 1976 F. Rebecchi, Le stele di età tetrarchica al Museo di Aquileia. Documenti tardo-antichi per la storia della città, *Aquileia Nostra XLVIII*, 65-142.
- Scarpellini 1987 D. Scarpellini, *Stele romane con imagines clipeatae in Italia*, Roma.
- Schober 1923 A. Schober, *Die römischen Grabsteine von Noricum und Pannonien*, Wien.
- Sergejevski 1948 D. Sergejevski, Nove akvizicije odjeljenja klasične arheologije, *GZM*, n. s. III, 167-187.
- Sergejevski 1957 D. Sergejevski, Die Altarbrüstung der Basilika von Dabravina, u: *Actès du Ve Congrès international d'archéologie chrétienne 1954*, Città del Vaticano-Paris, 585-588.
- Slawisch 2007 A. Slawisch, *Die Grabsteine der römischen Provinz Thracia*, Langenweissbach.
- Tončinić 2011 D. Tončinić, *Spomenici VII. legije na području Dalmacije*, Split.
- Truhelka 1892 Ć. Truhelka, Prilozi rimskoj arheologiji Bosne i Hercegovine. Rimska zgrada u Zenici, Rimske razvaline kod Stoca i u okolici, *GZM IV*, 340-368.
- Truhelka 1914 Ć. Truhelka, Osvrt na sredovječne kulturne spomenike Bosne, vodič kroz sredovječnu zbirku zemaljskog muzeja, sv. I, *GZM XXVI*, 221-252.
- Truhelka 1931 Ć. Truhelka, *Starokršćanska arheologija*, Zagreb.
- Von Moock 1998 D. W. Von Moock, *Die figürlichen Grabstelen Attikas in der Kaiserzeit. Studien zur Verbreitung, Chronologie, Typologie und Ikonographie*, Mainz.
- Zotović 2013 R. Zotović, Autohtoni elementi na nadgrobnim spomenicima rimske provincije Dalmacije, u: Cambi, Koch 2013, 529-540.

SUMMARY

The medallion of the “Thracian Rider” from Sarajevo

The medallion featuring a horseman, found in the vicinity of the railway station in Sarajevo in 1947, had been first published by D. Sergejevski, and was subsequently commented by B. Gabričević. Both Sergejevski and Gabričević were inclined towards the interpretation of the monument as a votive stone with a depiction of the so-called Thracian Rider, suggesting the presence of an isolated Thracian ethnic element in the area of its findspot. Both authors, however, remained in some doubt about the interpretation.

The regular circular shape of the medallion is readily visible (fig. 1). A handle-like extension at the bottom gives it the appearance of a Roman mirror reflecting the relief. Within the relief panel a horseman is depicted in profile, riding towards right. He is wearing a headgear of the *pileus Panmonicus* type, actually a fur, leather or felt military cap. Such cap was worn in the camp or on the march to relieve the soldier's head of an unnecessary burden of the helmet, or, according to Vegetius' recommendations, for the need to wear something on their heads at all times in order not to find the helmet too heavy when of necessity worn in battle. Soldiers were at their liberty in choosing the material, be it fur, leather, or felt. The advantage of such cap in peacetime was important, which prolonged its use for a long time (3rd-5th centuries). Thus, the main dilemma troubling Sergejevski and Gabričević has been resolved by the very shape of the cap. Although slightly unusual, the motif of a horseman resembling somewhat the Thracian Rider is not altogether perplexing, as the latter never wears the *pileus Panmonicus* but most often the oriental pointed cap of the Phrygian type.

Although the conception and the execution of the relief are rather primitive, artistic and technical procedures typical of Late Antiquity can be clearly discern, particularly those characteristic of the inner Illyricum. Firstly, it is a lavish use of the fast-rotating bore, characterized by small holes at the ending points of the astragal motif and in the iris of the horse's eye, but also as contour lines of the horse's eye socket and nostril.

A very important element of the funerary interpretation is the long tenon for inserting into the base, typical of the majority of funerary medallions but completely absent in votive monuments. Another important argument for the funerary function of the medallion from Sarajevo is its dimensions, given that all Thracian Rider stones are smallish, often marble reliefs intended for public sanctuaries or private cult spaces.

It is necessary to address some technical details of the execution of the Sarajevo sculpture. Its relief is not composed in different planes, but was executed by first lining the surface contours of the figure, and then cutting off the side mass of stone to reach the intended level, to finish by carving the details of the motif. Overall, this monument is characterized by a flat relief, as well as a simple and naïve picture. Similar technical details of execution can be discerned on a roughly contemporary Mithraic relief from Konjic, manifested as a double contouring of the lion's jaws beneath the Mithraic feast, while the eye has been worked by a fast-rotating bore in the same manner as on the Sarajevo medallion.

This technique has been witnessed time and again in the folk art sculpture of Bosnia and Herzegovina in the hinterland of Dalmatia, which in Late Antiquity belonged to the same cultural and geographical area. The same contouring lines are found on the relief altar screens from Bilimišće near Zenica, Dabravina, and Bugojno, as well as on fragments of the altar screens from Zmijavci (the site of Crkvina, below the hillfort Dikovača). Attention should also be brought to the manner of execution of the lion's jaw (double contouring line and the cavity) on a pluteus featuring the scene of Daniel in the lions' den, as well as a beast on another pluteus from Zmijavci. A low relief, a high background, and naïve depictions, in tandem with some classical elements such as the astragal motif, produce a further link between these, relatively numerous reliefs, with the modeling and execution techniques exercised on the "Thracian Rider" from Sarajevo. Thus, it could be rightly stated that there was continuity in the sculptural tradition, accompanied of course by an unceasing loss of craft skills. Iconographical patterns changed, with execution techniques following at a much slower rate. A harshening of figures and other similar features were brought about by expiring Antiquity. All the features introduced by the folk art in faraway prehistory continued to live on in the Roman period and in Late Antiquity, on the same artistic premises conditioned by the soft, easily worked stone; the artistic vision of the folk art origin was thus created and passed on to generations.

Translated by: *Branka Migotti*

Sl. 1. Skupina tetrarha, Venecija (foto: N. Cambi).

Fig. 1. Group of tetrarchs, Venice (photo: N. Cambi).

Sl. 3. Stela s konjanikom koji kopljem gađa barbarku, Narona (Muzej Narone Vid).

Fig. 3. Stele with a horsman spearing a barbarian woman (The Museum of Narona, Vid).

Sl. 2. Reljef na Konstantinovom slavoluku u Rimu (foto: N. Cambi).

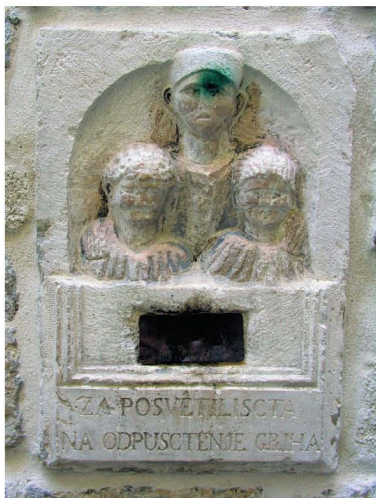
Fig. 2. Relief on the Arch of Constantine in Rome (photo: N. Cambi).

Sl. 1. Reljef s likom cara na konju kojega ovjenčava Viktorija, Salona (Arheološki muzej Split; foto: N. Cambi)

Fig. 1. Relief with the equestrian statue of an emperor wreathed by Victory (The Archaeological Museum Split; photo: N. Cambi).

Sl. 2. Stela s likovima oca i djece uzidana u južni zid crkve Sv. Duha, Split (foto: N. Cambi)

Fig. 2. Stele with the images of a father and his children walled into the church of the Holy Spirit, Split; photo: N. Cambi).

Sl. 3, 4. Herme s likovima tetrarha (?) i božanstava rijeka, Salona (Foto: N. Cambi)

Fig. 3, 4. Hermae with the images of tetrarchs (?) and water deities, Salona (photo: N. Cambi).

Sl. 4. Reljef navodne Epone, Koprno kod Unešića (Gradski muzej Šibenik)
Fig. 4. A relief of presumed Epona, Koprno near Unešić (The Museum of Šibenik).

Sl. 5. Reljef oltarske pregrade ranokršćanske crkve, Bilimišće kod Zenice (Zemaljski muzej Sarajevo;
foto: N. Cambi) / Fig. 5. A relief chancel screen of the early Christian church, Bilimišće near Zenica (The
National Museum Sarajevo; photo: N. Cambi).